

il. 1 D. Kołwzan-Nowicka, *Pod Twoją obronę*, 1981, ol., pł., 116 × 88, Muzeum Archidiecezjalne w Warszawie.
Fot. za: *Malarstwo i grafika z konkursu zamkniętego na dzieło plastyczne w 600-lecie obrazu Bogurodzicy na Jasnej Górze* [kat. wystawy], Muzeum Archidiecezji Warszawskiej, Warszawa 1982, s. 10 nlb.

Dzieła konkursowe i ich losy

O dwu warszawskich konkursach sztuki sakralnej w pierwszej połowie lat 80. XX wieku*

Grażyna Ryba

Uniwersytet Rzeszowski

Zorganizowane w 1982 r. obchody 600-lecia obecności obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej na Jasnej Górze, naznaczone piętnem stanu wojennego, wprowadzonego w Polsce kilka miesięcy wcześniej, miały szczególny charakter. Liczny udział – w przedsięwzięciach uświetniających jubileusz – nawet tych artystów, którzy nigdy przedtem ani później, już po upadku komunizmu, nie byli związani z Kościołem ani ze sztuką religijną, znamionował rozpoczęcie bezprecedensowego bojkotu instytucji państwowych przez ludzi kultury¹.

Niewątpliwie do ważniejszych wydarzeń w trakcie obchodów jubileuszu jasnogórskiego należała wystawa „Malarstwo i grafika z konkursu zamkniętego na dzieło plastyczne w 600-lecie obecności obrazu Bogurodzicy na Jasnej Górze”, otwarta 19 IV 1982 w Muzeum Archidiecezjalnym w Warszawie, a zorganizowana przy współudziale Katedry Historii Sztuki Akademii Teologii Katolickiej i Zespołu Handlu „Veritas”².

Ekspozycja stanowiła zwieńczenie projektu rozpoczętego plenerem jasnogórskim w sierpniu 1981. Celem konkursu było ukazanie bogactwa odniesień historyczno-kulturowych, jakie funkcjonują wokół Obrazu Jasnogórskiego, poprzez subiektywną, emocjonalną interpretację artystów, odrzucających popularne „wzorce tradycji”. Szeroka formuła przedsięwzięcia otwierała możliwość uczestnictwa w nim reprezentantom różnorodnych kręgów artystycznych i osób o rozmaitych poglądach.

* Artykuł stanowi rozwinięcie referatu „Dzieła konkursowe i ich losy. O dwu konkursach sztuki sakralnej w Warszawie w początkach lat 80. XX wieku”, który został wygłoszony podczas konferencji „Wystawy i konkursy sztuki religijnej w XIX-XX wieku”, zorganizowanej w dniach 5-6 XI 2015 w Rzeszowie przez Centrum Dokumentacji Współczesnej Sztuki Sakralnej przy Wydziale Sztuki UR we współpracy z Instytutem Historii Sztuki KUL. Materiały posesyjne nie zostały opublikowane.

¹ Zob. A. Wojciechowski, *Czas smutku, czas nadziei – sztuka niezależna lat osiemdziesiątych*, Warszawa 1992.

² *Malarstwo i grafika z konkursu zamkniętego na dzieło plastyczne w 600-lecie obrazu Bogurodzicy na Jasnej Górze* [kat. wystawy], Muzeum Archidiecezji Warszawskiej, Warszawa 1982.

³ W latach 1981–1990 malarz szczególnie aktywnie uczestniczył w ruchu kultury niezależnej. Był m.in. laureatem Nagrody im. Jana Cybisa, przyznanej mu w 1983 r. w obiegu nieoficjalnym. Zob. *Życiorys*, http://jaceksienicki.pl/?page_id=18 (data dostępu: 24 X 2018).

⁴ *Malarstwo i grafika...*, s. 7–8 nlb.

⁵ *Ibidem*, s. 6 nlb.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*, s. 8 nlb.

⁸ *Ibidem*.

W doborze zaproszeń (kierowanych do najbardziej znanych twórców i środowisk reprezentatywnych dla polskiej sztuki współczesnej), a następnie w pracach organizacyjnych aktywnie uczestniczył także Związek Polskich Artystów Plastyków, niewymieniany w późniejszych oficjalnych dokumentach z powodu zawieszenia jego działalności przez władze po wprowadzeniu stanu wojennego. Zaproszenie organizatorów przyjęło 55 artystów reprezentujących środowiska twórcze z terenu całej Polski, a do konkursu dopuszczono 99 prac (79 malarzkich i 20 graficznych). W skład *jury*, kierowanego przez Jana Zamoyskiego (malarza realistę, współzałożyciela Bractwa św. Łukasza, później działacza ZPAP), weszli m.in. historycy sztuki związani z Akademią Teologii Katolickiej i Muzeum Archidiecezjalnym (ks. prof. Janusz Pasierb, dr Andrzej K. Olszewski, ks. Andrzej Przekaziński) i artyści tej miary, co Jacek Sienicki³ czy Rajmund Ziemiński.

Sąd konkursowy uznał słowami Olszewskiego, że:

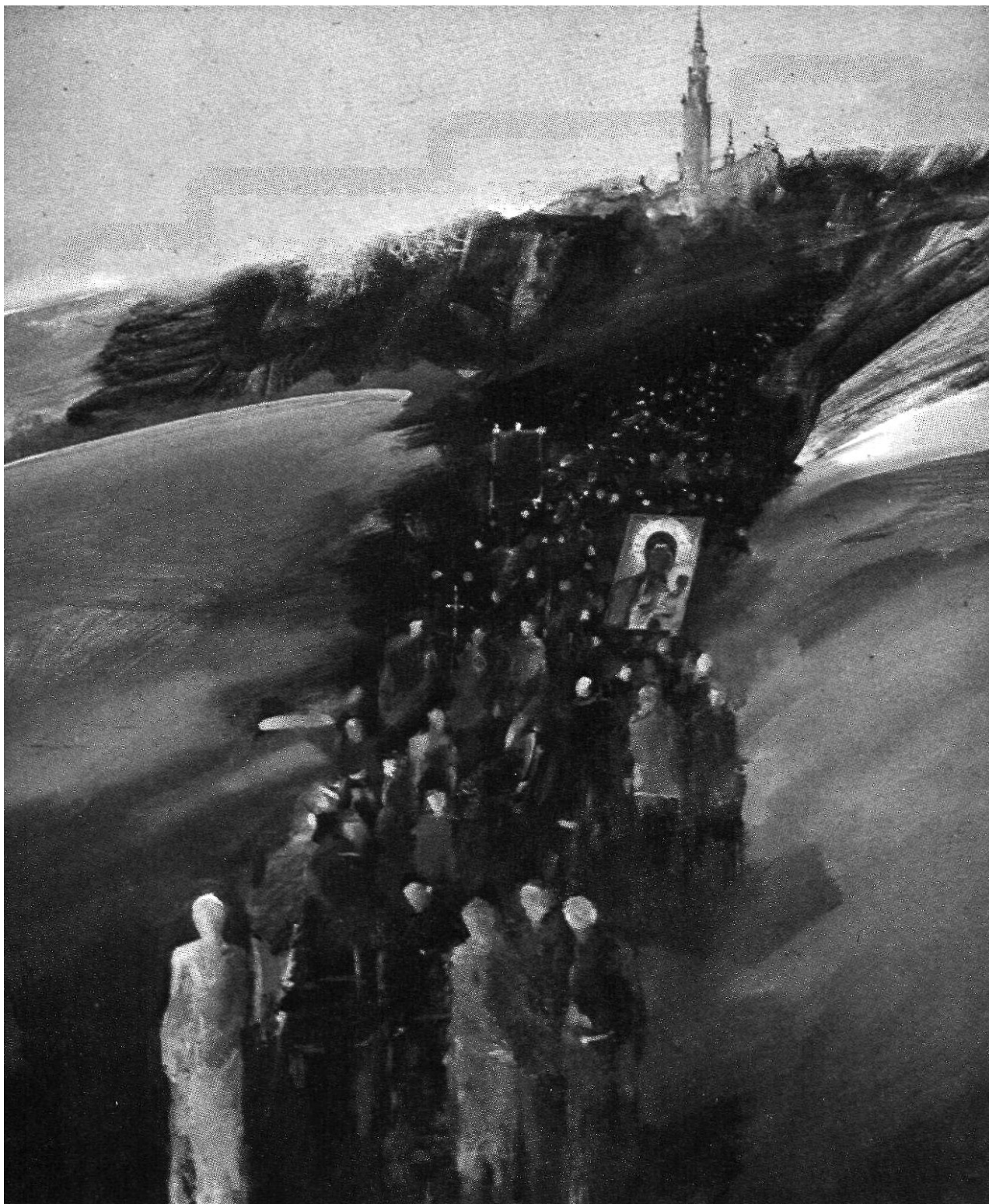
plon [...] konkursu, choć nie przyniósł rewelacji w sensie piktoralnym, dowodzi jednak, że schematy ikonograficzne w tak bliskiej Polakom tematyce maryjnej zostały przełamane, zaś forma nie stoi poza niektórymi nurtami sztuki współczesnej, jak np. różne formy nowej figuracji, malarstwa metaforycznego czy nieco odleglejszej już tradycji koloryzmu [...].
[...] Niezależnie od osiągniętych rezultatów, prace te świadczą o nowych, choć nie zaczynających się od dzisiaj, perspektywach sztuki religijnej⁴.

Dla innego jurora, ks. Pasierba, interesujący był:

ikonograficzny (tematyczny) i ikonologiczny (treściowy) plon konkursu. Najbardziej czytelny jest przyzywany barwami narodowymi i datami z naszej historii nurt narodowy, patriotyczny. [...] Bardzo częste są elementy pasyjne, ewokowane ciemną żalobną gamą wielu malowideł⁵.

Pasierb zwraca też uwagę na przedstawienia „pielgrzymek i modlącego się tłumu” oraz na obrazy podkreślające „uniwersalistyczny charakter kultu maryjnego”⁶.

Ostatecznie sąd konkursowy dał wyraz swoim zastrzeżeniom, nie przyznając pierwszego miejsca w dziedzinie malarstwa, a krótkie omówienie nagrodzonych prac zamieszczono w katalogu wystawy, uzasadniając pozostałe decyzje *jury*. Drugą nagrodę uzyskali równorzędnie: Danuta Kołwzan-Nowicka za obraz *Pod Twoją obronę* („Kapliczka syntetyzuje treścią i barwą nastrój polskich przydrożnych krzyży i świątków”⁷ [il. 1]), Zbigniew Kurkowski za kompozycję *Procesja* [il. 2] oraz Marzanna Wróblewska za *Pietę* („Ekspresja obrazu tkwi w bliskich nowej figuracji beztwarzowych postaciach plamach”⁸ [il. 3]) z tryptyku ukazującego także Zwiastowanie i Wniebowzięcie. W dziedzinie grafiki pierwszą nagrodę przyznano pracom Ewy Walawskiej i Ireny Snarskiej, ten ostatni wybór uzasadniając następująco:

il. 2 Z. Kurkowski, *Procesja*, 1981, akryl, pł., 55 × 64, Muzeum Archidiecezjalne w Warszawie. Fot. za: jw., s. 11 nlb.

— il. 3 M. Wróblewska, *Pietà*, 1981, Muzeum Archidiecezjalne w Warszawie. Fot. J. Maj

autorka skupionej, nasyconej treścią dzięki oszczędności środków wyrazu *Czarnej Madonny* buduje strukturę swych grafik unerwioną tkanką form jakby biologicznych, będących projekcją filozoficznych problemów trwania i przemijania⁹.

Nagrodzone realizacje zostały zakupione do zbiorów Muzeum Archidiecezjalnego.

Prace Kołwzan-Nowickiej i Kurkowskiego uderzają podobieństwem zastosowanych środków ekspresji. W obu dziełach Czarna Madonna to drobny, ale wyrazisty akcent dominujący, wpisany w formę krzyża, która stanowi podstawowy element układu kompozycyjnego pola obrazowego. Zupełnie inny charakter ma propozycja Wróblewskiej, gdzie wyróżnia się błękit maforionu Madonny, otaczającego ciało Chrystusa, okryte białym całunem. Jest to kompozycja najbardziej znana i najczęściej prezentowana spośród dzieł konkursowych, omówiona m.in. w monografii ks. Dominika Łuszczka¹⁰.

Większość prac eksponowanych na wystawie powstawała podczas pleneru w sierpniu 1981, w warunkach jakby cudem odzyskanej wolności po sukcesie strajków robotniczych. Natomiast odbiór tych dzieł przez widzów przebiegał już w odmiennych okolicznościach – przygnębienia i strachu po wprowadzeniu stanu wojennego. Płótna zachęcały do refleksji i dawały otuchę, tworząc specyficzny kod – język porozumienia pomiędzy twórcą a odbiorcą. Otwarcie wystawy niosło ze sobą ogromny ładunek emocjonalny; towarzyszyła mu atmosfera trudna do odtworzenia w obecnych czasach, po upadku komunizmu.

Przyjęta formuła konkursu sprawiła, że wśród dzieł pokazywanych w Muzeum Archidiecezjalnym, a więc także tych nagrodzonych, brakowało propozycji malarstwa sakralnego – obrazów, które mogłyby funkcjonować we wnętrzach kościołów, pełniąc funkcje kultowe. Zwrócono na to uwagę, proponując kilkorgu spośród uczestników ekspozycji udział w kolejnym bardzo kameralnym konkursie zamkniętym – na przedstawienie malarskie tematu Zwiastowania. Zaproszono do tego projektu autorki prac nagrodzonych w poprzednim konkursie: Wróblewską i Snarską, a ponadto także Teresę Pągowską i Antoniego Fałata, wybitnych twórców, również uczestniczących w wystawie jasnogórskiej w warszawskim muzeum. Organizatorem przedsięwzięcia, finansowanego przez przedstawicieli Polonii kanadyjskiej, został ks. Józef Maj¹¹, wówczas duszpasterz akademicki, działający przy kościele św. Anny w Warszawie. Funkcję kuratora pełnił Daniel Artymowski, a do jury zaproszono m.in. Kołwzan-Nowicką.

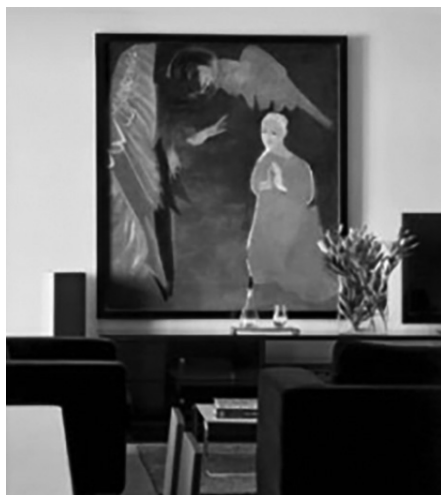
Praca laureata pierwszej nagrody miała być zakupiona z przeznaczeniem do jednego z kościołów w Kanadzie. W związku z tym podstawowy warunek konkursu stanowiła forma przedstawienia w miarę realistyczna, przystępna dla szerszego grona odbiorców. Organizatorom zależało także na propagowaniu tajemnicy Wcielenia i na poszukiwaniu form jego ukazywania, adekwatnych do wrażliwości współczesnego człowieka. W związku z tym ks. Maj rozdał arty-

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Ks. D. K. Łuszczek, *Inspiracje religijne w polskim malarstwie i grafice 1981–1991*, Warszawa 1998, s. 118–119. Obraz omawia także T. Boruta (*Ikonografia religijna artystek aktywnych w Ruchu Kultury Niezależnej*, „Sacrum et Decorum” t. 6 [2013], s. 85).

¹¹ Ks. Józef Maj – kapelan Niezależnego Zrzeszenia Studentów oraz Związku Młodzieży Demokratycznej. Członek założyciel Społeczno-Kościelnego Komitetu Uczczenia Ofiar Terroru Władzy z lat 1944–1956. Przy kościele św. Anny stworzył i przez pięć lat prowadził diecezjalną Warszawską Akademicką Pielgrzymkę Metropolitalną. Był też współorganizatorem Prymasowskiego Komitetu Charytatywno-Społecznego. Działał jako łącznik wielu represjonowanych. W latach 1985–2013 był proboszczem parafii św. Katarzyny na warszawskim Stłużewie. Zob. *Jubileusz 25-lecia posługi w parafii św. Katarzyny ks. Józefa Romana Maja*. Warszawa-Stłużew 1984–2009, Warszawa 2010; B. Noszczak, *Kościelne Komitety Pomocy Więzionym, Internowanym, Represjonowanym i ich Rodzinom*, http://www.encysoł.pl/wiki/Ko%C5%9Bcielne_Komitety_Pomocy_Wi%C4%99zionym,_Internowanym,_Represjonowanym_i_ich_Rodzinom [data dostępu: 12 X 2016].

il. 4 R. Lipski, *Wnętrze salonu z obrazem Teresy Pągowskiej „Zwiastowanie”, fragment fotografii. Fot. za: <http://polki.pl/dom/aranzacje-wnetrz,eleganckie-mieszkanie-dla-dwojga,10019019,artykul.html> (data dostępu: 24 XI 2018)*

stom modlitewniki zawierające teksty, które Pągowskiej przypominały dzieciństwo i młodość w szkole prowadzonej przez zakonnice. Artystka niezwykle osobiście przeżywała realizację obrazu konkursowego. Jak wspomina:

Było to dla mnie bardzo ważne i z racji osobistego stosunku do tematu, i ze względu na trudność zadania artystycznego, żeby nie rezygnując z siebie, czyli malując po swojemu – stworzyć obraz, przed którym może uklęknąć nawet ktoś nieobyty ze sztuką współczesną¹².

Konkurs zakończyła wystawa otwarta w Galerii pod Wieżą w kościele św. Anny w Warszawie w uroczystość Zwiastowania 25 III 1983. Jury przyznało pierwszą nagrodę właśnie Pągowskiej, ale z powodu zerwania kontaktu z kanadyjskim sponsorem jej *Zwiastowanie* ostatecznie nie zostało wywiezione za granicę.

Ze względu na swoją działalność społeczną ks. Maj był szczególnie intensywnie inwigilowany przez służbę bezpieczeństwa, która wkrótce potem wymogła jego przeniesienie na inną placówkę. 15 VIII 1984 objął on więc funkcję wikariusza w parafii św. Katarzyny na warszawskim Służewie. Obrazy konkursowe, pozostawione w nieładzie podczas pospiesznej przeprowadzki, Pągowska i Artymowski przenieśli na tamtejszą plebanię. Z uwagi na wspomnianą działalność księdza, będącego organizatorem konkursu i wystawy, wszelkie wzmianki o tym wydarzeniu były usuwane przez cenzurę z biogramów uczestników. Nie istniał katalog, materiały ulegały rozproszeniu, a w pamięci ludzkiej stopniowo zacierają się wspomnienia o okolicznościach powstania obrazów o tematyce Zwiastowania, wykonanych przez czworo wybitnych współczesnych malarzy¹³.

Dopiero w 2002 r. Małgorzata Kitowska-Łysiak skrupulatnie odnotowała w biogramie Pągowskiej uzyskanie przez artystkę pierwszej nagrody za obraz *Zwiastowanie* w bliżej nieokreślonym konkursie z 1983 roku¹⁴. Samo dzieło jednak pozostawało nadal nieznanie, nikt go nie omawiał ani nie reprodukował. Pojawiło się dopiero – nieoczekiwanie – w 2012 r., w artykule *Eleganckie mieszkanie dla dwojga*¹⁵, prezentującym aranżację wnętrza apartamentu na warszawskim Powiślu. Jak zaznacza autor tekstu, jest to pomieszczenie „nowoczesne, ale nawiązujące klimatem do lat 20. ubiegłego stulecia i [do] wyrafinowanej elegancji *art déco*”, w którym „każdy szczegół został dokładnie przemyślany i doprowadzony do perfekcji”, a „miękki dywan i piękna kolorystyka obrazu Teresy Pągowskiej pod tytułem *Zwiastowanie* dodały wnętrzu łagodności i wypełniły je pogodnym nastrojem” [il. 4].

Wobec niechęci obecnych właścicieli dzieła do nawiązania kontaktu trudno określić drogę, jaką obraz Pągowskiej przebył w ciągu 20 lat z plebanii na Służewiu do ekskluzywnego lokalu na Powiślu. Dostępne zdjęcia nie pozwalają też na dokonanie wyczerpującego opisu i analizy dzieła.

¹² N. Cieślińska, *Album Podręczny: Teresa Pągowska*, „Przegląd Powszechny” 1986, nr 2, s. 274.

¹³ Okoliczności zorganizowania konkursu, jego przebieg oraz losy dzieł pokonkursowych udało się ustalić na podstawie rozmów z osobami bezpośrednio związanymi z tym przedsięwzięciem, m.in. ks. J. Majem, M. Wróblewską, A. Fałatem (VI-VIII 2016).

¹⁴ M. Kitowska-Łysiak, *Teresa Pągowska*, <http://culture.pl/pl/tworca/teresa-pagowska> (data dostępu: 12 VI 2016).

¹⁵ *Eleganckie mieszkanie dla dwojga*, <http://polki.pl/dom/aranzacje-wnetrz,eleganckie-mieszkanie-dla-dwojga,10019019,artykul.html> (data dostępu: 24 XI 2018).

Na podstawie fotografii można stwierdzić, że artystka zamknęła swoją wizję Zwiastowania w zbliżonym do kwadratu prostokącie znacznych rozmiarów. Kolorystyka dzieła odbiega od stłumionych tonacji dominujących w twórczości Pągowskiej. Na neutralnym tle, przechodzącym od zielonkawych brązów ku ciemnym szarościom w górze, autorka ukazała klęczącą, obwiedzioną bielą postać Madonny ze złożonymi modlitewnie dłońmi, w skromnej jasnobrązowej sukni. Nad nią pochyla się anioł o sylwetce prawie niewidocznej, wtopionej w tło. Mocne czerwienie jego rozpostartych skrzydeł tworzą niemal autonomiczne plamy dominujące w kompozycji, a gestykulujące drobne dłonie niebiańskiego posłańca przypominają płomyki ognia.

Już w latach 60. XX w. w pracach Pągowskiej, zupełnie nie kojarzonej ze sztuką sakralną, występowały inspiracje religijne (*Bez tytułu*, 1969). Jednak motywy zaczerpnięte z ikonografii chrześcijańskiej ulegały zazwyczaj w twórczości tej autorki tak znacznym przeobrażeniom w duchu właściwej dla niej stylistyki (*Zdjęcie z krzyża*, 1986) i takiemu przesyceniu erotyką (*Pieta*, 1983), że mogły budzić zachwyt tylko koneserów malarstwa, a nie szerokich rzesz wiernych. Dopiero te malowane w latach 80. prace, których powstanie wiązało się z mecenatem kościelnym, przybierały bardziej konwencjonalną formę (*Królowa Jadwiga jako święta*, przed 1989).

Niezwykłość *Zwiastowania* polega na tym, że artystka starała się w nim po raz pierwszy, „pozostając sobą” – jak mówiła – stworzyć obraz kultowy, przed którym mógłby się modlić nawet ktoś nieobeznany ze sztuką współczesną. W obrazie tym Pągowska zawarła całą siłę modlitewnego przeżycia: udało jej się ukazać delikatną i pełną skromności sylwetkę Marii oraz postać anioła, w której oddane są zarazem niematerialność niebiańskiego ducha i wybuchająca jak ogień siła Bożego przesłania. W kontekście m.in. tej pracy artystka mówiła:

Najważniejsze jest, aby istniał powód obrazu. [...] Byle by to zostało odczute przeze mnie z taką siłą, która sięga głębiej niż moje „wiem”. [...] Poprzez napięcie, samotność, która odcina mnie, wyizolowuje ze wszystkiego dookoła, rodzi się olśnienie i poczucie, że akcja obrazu i jego zagadka, w które zostałam wciągnięta, nie dotyczy wyłącznie mnie, ale ofiarowuję je widzowi, daję mu szansę współuczestnictwa¹⁶.

Ostatecznie jednak intencji artystki nie odczytano zgodnie z jej zamiarem. Mimo nagrody obraz Pągowskiej nie został umieszczony w kościele ku refleksji i modlitewnemu skupieniu wiernych, a do dekoracji salonu wybrano to płótno wyłącznie ze względów czysto formalnych, aby wraz z „miękkim dywanem” złagodziło powagę ciemnych mebli w niewątpliwie interesującym wnętrzu młodej projektantki, Zofii Mazurczak¹⁷.

W sposób bardzo osobisty do konkursowego zadania podszedł

¹⁶ Zob. N. Cieślińska, *op. cit.* Zob. też E. Dzikowska, *Praca rodzi natchnienie* (wywiad z T. Pągowską), „Radar” 1987, nr 10.

¹⁷ Zofia Mazurczak studiowała w warszawskiej ASP na Wydziale Architektury Wnętrz. Dyplom uzyskała w 1986 r. w pracowni prof. J. Lisa. Zajmuje się aranżacją wnętrz i scenografią teatralną, współpracuje z polską edycją magazynu „Elle Decoration”. W 1985 brała udział w wystawie sztuki młodych w Ars Polona Gallery w Düsseldorfie. Zob. Zofia Mazurczak – wystawa malarstwa, <http://www.artinfo.pl/pl/blog/relacje/wpisy/zofia-mazurczak-wystawa-malarstwa2> (data dostępu: 11 II 2018).

— il. 5 A. Fałat, *Zwiastowanie*, 1983, 100 × 150 (?), parafia św. Katarzyny w Warszawie. Fot. J. Maj

również Fałat [il. 5]. Ukazywał on zazwyczaj „człowieka jako pozbawionego indywidualności, rysów psychologicznych” i określany był jako „postrzegający swoich bohaterów jako bezduszne produkty anonimowego społeczeństwa, poddane ciśnieniu zewnętrznych nakazów i wymogów”¹⁸. Tymczasem twarze postaci swojego *Zwiastowania* namalował z delikatną czułością, a w całości kompozycji wprowadził nastrój zadumy i uroczystej powagi. Nie bez wpływu na atmosferę dzieła Fałata było to, że jako modelki posłużyły mu najbliższe osoby – córki. Stojąca ze złożonymi dłońmi w białej sukni Madonna ma rysy starszej – Natalii, natomiast klęczący u jej stóp anioł w błękitnej szacie to Julia, młodsza od siostry o 10 lat¹⁹.

Obraz Fałata został uznany za najlepszy przez organizatora konkursu, który umieścił go na plebanii kościoła św. Katarzyny na Służewiu i tam praca pozostaje także obecnie. W latach 90. minionego wieku Fałat na prośbę swojego przyjaciela, dr. Janusza Cienkusa, zgodził się wykonać replikę płótna do kaplicy²⁰ Instytutu Reumatologii w Warszawie. Kompozycja ta jednak w dużej mierze odbiega od pracy konkursowej artysty. Fałat rozbudował w swoim drugim *Zwiastowaniu* tło, wprowadził dodatkowe detale i zmienił układ postaci. Mimo to można uznać, że pośrednio, przynajmniej w pewnym sensie, dzieło to pełni funkcję kultową w obiekcie sakralnym, zgodnie z intencjami artysty i organizatorów konkursu. Należy podkreślić, że tematyka sakralna zajmowała stosunkowo niewiele miejsca w twórczości Fałata, a odniesienia religijne w jego pracach mają raczej charakter ogólnej refleksji humanistycznej (*Bez tytułu*, 1975).

Wróblewska na ów drugi konkurs przygotowała obrazy, które stanowią kontynuację *Zwiastowania* zaprezentowanego w Muzeum Archidiecezjalnym. Pierwszy z nich ukazywał dialog pomiędzy Marią a aniołem, utrzymany w tradycyjnej, realistycznej konwencji. Pozostał na plebanii na Służewiu, ale nie zachowały się żadne jego reprodukcje, nie są też znane jego późniejsze losy.

Natomiast druga kompozycja Wróblewskiej to bardzo osobista interpretacja tematu, stanowiąca zarazem oryginalną propozycję ikonograficzną [il. 6]. W *Zwiastowaniu* tym artystka wprowadziła schemat kompozycyjny zdominowany przez zarys sylwetki kobiecej w półpostaci, odwróconej od widza i ukazanej w maforonie, szczelnie okrywającym jej głowę i ramiona²¹. Przed Madonną, osłoniętą szaroniebieską draperią, rozpościera się jasny błękit z delikatnymi jak akwarela poziomymi smugami chmur, w których można odczytać sylwetkę anioła. Za jej ramieniem unosi się symbolizujący gołębicę białawy kształt przypominający motyw rozwijającego się w powietrzu płótna o wyraźnie zarysowanych śladach po uprzednim pieczołowitym złożeniu. Delikatna jasna obrączka światła otacza głowę Madonny, a na Jej chuście zaznaczono dyskretnie srebrzystą gwiazdę.

Praca ta stała się impulsem do stworzenia cyklu obrazów w ciągu lat 80. i 90. minionego wieku. W kompozycjach tych malarka, roz-

¹⁸ M. Kitowska-Łysiak, *Antoni Fałat*, <http://culture.pl/pl/tworca/antoni-falat> (data dostępu: 24 X 2017).

¹⁹ Na podstawie rozmowy z artystą, z 16 VI 2016.

²⁰ Wystrój kaplicy został zaprojektowany przez J. Kalinę.

²¹ Obraz ten omówiono w: G. Ryba, *Zwiastowania Marzanny Wróblewskiej. Z malarskiego dziennika artystki*, „Sacrum et Decorum” t. 9 (2016), s. 38–39.

— il. 6 M. Wróblewska, *Zwiastowanie IV*, 1983, ol. pł., 100 × 100, własność prywatna. Fot. J. Maj

ważając istotę Zwiastowania, świadomie bądź podświadomie w pewnym sensie identyfikuje się z postacią Marii. Zarys maforionu kojarzy się z dobrze znanym w Polsce konturem Ikony Częstochowskiej, ale chusta Matki Boskiej na obrazie Wróblewskiej skrywa także w pewnej mierze samą artystkę i jej własną przemianę, dojrzewanie do zmiany perspektywy widzenia własnego życia i jego celu. Co więcej, uniwersalny symbol maforionu w obrazach warszawskiej malarstwa zawiera propozycję skierowaną do każdej osoby, która odczytuje zawarte w niej przesłanie i identyfikuje się z nim. Tę pracę artystka odebrała po zakończonym konkursie, eksponowała ją na kilku ważnych wystawach, m.in. w Gdańsku²², ale ostatecznie sprzedała i nie pamięta nawet jej nabywcy.

Najbardziej tajemniczy jest obraz Snarskiej – ostatniej uczestniczki konkursu zorganizowanego przez ks. Maja. Nikt tego dzieła nie pamięta i nikt nie wie, co się z nim stało. Snarska była przede wszystkim graficzką, a pewne wyobrażenie o jej *Zwiastowaniu* mogą dać niektóre z barwnych akwafort artystki (*Anioł i kamień*).

Ekspozycja w Muzeum Archidiecezjalnym w Warszawie, prezentująca plon konkursu jasnogórskiego, to jedna z pierwszych wielkich wystaw organizowanych pod auspicjami Kościoła w Polsce w latach słynnej „Dekady”²³. Sukces tego wydarzenia skłonił częstochowskich paulinów do ponownego zorganizowania pleneru w sierpniu 1982 i prezentacji poplenerowej na Jasnej Górze 4 XII tegoż roku²⁴.

W PRL-u w oficjalnym nurcie rozwoju sztuki tematyka religijna nie mogła być obecna. Sztuka sakralna istniała równolegle²⁵, niejako w drugim obiegu, skazana najczęściej na epigonizm i na powielanie dawnych wzorców. Organizatorzy wystawy w Muzeum Archidiecezjalnym, zgodnie ze wskazaniami soborowymi, starali się zachęcić szersze kręgi twórców do refleksji religijnej, wyrażonej za pomocą środków ekspresji właściwych sztuce współczesnej. Kontynuacja tych zamierzeń poprzez inicjowanie następnych konkursów, podobnych do tego, jaki zorganizował ks. Maj, mogła przyczynić się do odnowy sztuki sakralnej w Polsce, szczególnie w specyficznych warunkach, w których artyści bojkotowali instytucje państwowe i skupiali się wokół mecenatu Kościoła. Mimo sukcesu kolejnych „wystaw przykościelnych”, będących często wydarzeniami artystycznymi dużej rangi, do takiej odnowy ostatecznie nie doszło.

Po upadku komunizmu, w warunkach odzyskiwanej wolności i nowych możliwości rozwoju sztuki, nastąpił odpływ artystów od Kościoła i spadek zainteresowania twórczością religijną. Z perspektywy kolejnych 10-leci dekada lat 80. XX w., zainicjowana przez zaprezentowane powyżej konkursy i wystawy, stanowi tylko oryginalny (nie mający odpowiednika w innych krajach), niezmiernie interesujący epizod w rozwoju współczesnej sztuki polskiej.

²² Zob. *Biblia we współczesnym malarstwie polskim. Przejycia, inspiracje, ślady* [kat. wystawy], 22 V – 30 IX 1994, Muzeum Narodowe w Gdańsku.

²³ Zob. A. Wojciechowski, *Dekada*, „Biuletyn Historii Sztuki” 2003, nr 3/4.

²⁴ Animatorem wydarzenia był o. Jan Golonka. 4 XII 1982 na Jasnej Górze w Częstochowie odbył się wernisaż kolejnej wystawy, na którym zaprezentowano 211 prac wybitnych artystów współczesnych.

²⁵ Nieliczne wystawy sztuki religijnej organizowane przez koncesjonowane przez państwo środowiska katolików świeckich nie były nagłaśniane, a związane z nimi dyskusje toczyły się tylko w wąskim gronie, na łamach niskonakładowych czasopism środowiskowych („Tygodnik Powszechny”, „Znak”).

Słowa kluczowe

Marzanna Wróblewska, Teresa Pagowska, Antoni Fałat, Zwiastowanie

---

Keywords

Marzanna Wroblewska, Teresa Pagowska, Antoni Falat, Annunciation

---

References

1. **Boruta Tadeusz**, *Ikonografia religijna artystek aktywnych w Ruchu Kultury Niezależnej*, „Sacrum et Decorum” t. 6 (2013).
2. **Cieślińska Nawojka**, *Album Podręczny: Teresa Pagowska*, „Przegląd Powszechny” 1986, nr 2.
3. **Dzikowska Elżbieta**, *Praca rodzi natchnienie (wywiad z T. Pagowską)*, „Radar” 1987, nr 10.
4. *Eleganckie mieszkanie dla dwojga*, <http://polki.pl/dom/aranzacje-wnetrz,elegancie-mieszkanie-dla-dwojga,10019019,artykul.html> (data dostępu: 24 XI 2018).
5. **Kitowska-Lysiak Małgorzata**, *Antoni Fałat*, <http://culture.pl/pl/tworca/antoni-falat> (data dostępu: 24 X 2017).
6. **Kitowska-Lysiak Małgorzata**, *Teresa Pagowska*, <http://culture.pl/pl/tworca/teresa-pagowska> (data dostępu: 12 VI 2016).
7. **Łuszczek Dominik Krzysztof**, *Inspiracje religijne w polskim malarstwie i grafice 1981–1991*, Warszawa 1998.
8. *Malarstwo i grafika z konkursu zamkniętego na dzieła plastyczne w 600-lecie obrazu Bogurodzicy na Jasnej Górze* [kat. wystawy], Muzeum Archidiecezji Warszawskiej, Warszawa 1982.
9. **Ryba Grażyna**, *Zwiastowania Marzanny Wróblewskiej. Z malarskiego dziennika artystki*, „Sacrum et Decorum” t. 9 (2016).
10. **Wojciechowski Aleksander**, *Czas smutku, czas nadziei – sztuka niezależna lat osiemdziesiątych*, Warszawa 1992.
11. **Wojciechowski Aleksander**, *Dekada*, „Biuletyn Historii Sztuki” 2003, nr 3/4.

PhD Grażyna Ryba, grazyna.ryba@gmail.com

Art historian, employee of the Faculty of Art at the University of Rzeszów, head of the Centre for Contemporary Documentation of Sacral Art at the University of Rzeszów.

Summary

GRAZYNA RYBA (University of Rzeszow) / Competitive artworks and their fates. Two Warsaw religious art competitions in the early 1980s

In 1982, the Archdiocesan Museum in Warsaw hosted the exhibition “Painting and graphics from the closed competition for a work of art on the 600th anniversary of the presence of the icon of Our Lady at Jasna Gora”. It was one of the first large exhibitions organized under the auspices of the Catholic Church in Poland in the 1980s, during artists’ boycott of official cultural institutions of the Polish People’s Republic. The formula adopted for the competition meant that among the submitted works there were no sacral paintings, i.e. ones that could find their place in churches and serve religious purposes. Therefore in 1983, a small, closed competition was organized for a painting depicting the theme of Annunciation, inviting the authors of the works awarded in the previous competition: Marzanna Wroblewska and Irena Snarska, as well as two other artists: Teresa Pagowska and Antoni Falat, who had also participated in the Jasna Gora exhibition in the Warsaw Archdiocesan Museum. While the works awarded in the first competition were purchased for the museum’s collections, interesting paintings made for the second competition have been scattered. The aim of the paper is to recall these works as an unknown but interesting episode in the work of their authors – outstanding contemporary Polish painters.